بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

د کتاب پېژندنه

کــتاب نوم : پښتو او پښتنواله

ليکوال : علامه پوهاند عبدالحی حبيبي

ټولوونکې : بېنوا فرهنګي ټولنه

چاپکال : 1382ل/ 2003م کال

خپرندويه : بېنوا فرهنګي ټولنه

چاپشمېر : پنځه سوه ټوکه

کمپوز/ ډيزاين : جبار ترنګ

کمپيوټرچاري : بېنوا فرهنګي ټولنه

د خپرونو لړ : لومړی

زموږ یادښت

ښېنوا فرهنګي ټولني د خپل تاسیس له مهاله دا پلان او آرمان درلود چي نوموړي ټولنه به یو مرکزي خپروني ارګان لري، د ځوانانو، ښځو او نورو اړینو مسایلو په اړه به نوي خپروني لري، بوختوونکي او ارزوونکي پروګرامونه او غونډې به جوړوي، کتابونه به خپروي او . . . .

له دې جملې څخه یې ګڼ شمېر غونډې جوړې کړې چي محسوسي او ګټوري پایلي یې لرلي دي، مرکزي خپرنی ارګان (ښکلا مجله) یې تر دې مهاله پنځمي ګڼي ته رسولې ده او دا دی خپلو سترو آرمانونو ته د رسېدو پر لار یو بل د خیر ګام پورته کوي او د لومړي ځل لپاره د هیواد او نړۍ د نامتو او نابغه لیکوال، پوهاند علامه ارواښاد عبدالحي حبیبي یو ډېر په زړه پوري او ګټور اثر (پښتو او پښتنواله) خپروي.

دا اثر هغه نسبتاً اوږده مقاله ده چي په پرله پسې توګه د (کابل مجلې) د 1354ل کال په ټولګڼه(کلکسیون) کي خپره شوې ده چي د پښتنو قانون (پښتونواله) یې په خورا عالمانه، ژوره او بېساري توګه څېړلی او پښتنو و نړۍ ته یې ورپېژندلی دی.

دا چي نوموړي لیکنه له یوې خوا په خپل ډول کي ډېره نوې بڼه درلوده، چي باید په یو ځایي ډول د هر چا لاس ته رسېدلې وای او له بل پلوه ښېنوا فرهنګي ټولني وغوښتل چي د ارواښاد د نولسم تلین په اړه او همدارنګه د تبرک لپاره د خپلو خپرونو د لړ د لومړۍ ګڼي په توګه دغه ډېر ګټور اثر خپور کړي، ځکه نو د ټولني کارنده او ځیرک مرستیال ښاغلي عبدالجبار ترنګ د سترګو په رپ کي په ډېره لېوالتیا سره دغه بېساري ارزښتمنه مقاله سره یوځای، ترتیب، کمپوز، ډیزاین او سمه کړه او دا دی د یوه کوچني خو په منځپانګه ډېر بډای کتاب په توګه یې ستاسو درنو لوستونکو لاسونو ته در رسوي، هیله ده چي ورټ ګټه به ځني تر لاسه کړئ.

همدارنګه دا یادونه هم کوو چي ښېنوا فرهنګي ټولنه غواړي چي دغه د کتاب خپرولو لړۍ د مهربان اللهج په مرسته وغځوي، چي په دې کار کي موږ د درنو فرهنګپالو او پښتومینو یارانو لاسنیوي ته سخته اړتیا لرو، ځکه وایي چي له یوه لاسه ټك نه خېژي، نو کتاب، مجله او لیکنه برابرول یې پر موږ د چاپ ځواني تاسو وکړئ؛ که داسي وشي، نو ان شاألله د ګوډ فرهنګ پښې به مو بیا روغي او د نړۍ سترګي به یې نندارې ته را واوړي.

تر همداسي یوه مهال پوري

د خدای ^(ج)^ په آمان!

اداره

13/4/1382ل_کندهار

ټولـــــنه يا اجــتماع

په دې لاندي کرښو کي زه د خپل وسه سره سم د پښتو اجتماعي روحيات، پسيکولوژي او عقليت څه نه څه څرګندوم او هغه شيان چي د پښتو او پښتنوالي ځلي ځني اوځاريږي، تر څېړني لاندي نيسم:

ټولنپوهان يعني اجتماعيون او د اجتماع علما Sociologists وايي: ټولنه يا اجتماع په موجوداتو کي يو خاص ناموس دی، چي هيڅ شی له دې څخه نسي وتلای، يو ژوندی جسم که انسان وي، که حيوان، که کوچنی ذره بيني مکروب، دا ټوله له خورا وړوکو کيمياوي ټوټو څخه جوړ سوي دي، او دا ټوټې له هغو ډېرو کوچنوټو ذراتو څخه مرکبي دي، چي په پښتو يې كك او په عربي يې جوهر فرد او په اروپايي ژبو يې atoms بولي، دا ککونه په طبيعت کي د ټولني خاصيت لري او دغه خاصيت يو د بل سره نښتون د ژوندون حرکت پکښي پيدا کوي. کوچني او لوی ژوي(حيوانات) ټوله په دغه اجتماعي خاصيت د ژوندون مجموعې لري، چي د دوی اجسام ځني ترکيب سوي دي، لکه د ژونديو شيانو اجسام چي د ژوند له مجموعو څخه جوړيږي، دغسي هم هر جسم او هر فرد له نورو سره نښت او يو ارتباط لري، په خزندو او چنجيانو او لويو حيواناتو کي هم دا خاصيت سته، هغه حيوانات چي نباتات خوري، بېلي ډلي لري او الوتونکي هم شخړ_شخړ الوزي، پيلان په زنګلو کي تر 150 پوري يو ځای په ټولنه کي ګرځي، دغسي هم نور هګان يعني وحشي حيوانات لکه د افريقا بېزوګاني توکم_توکم دي او يوه نوعه بېزو چي سيرکوپيتيکوس cercopithicus نوميږي ډله_ډله د خپلو مشرانو تر اداري لاندي ژوندون کوي، مشر يې ګوماري يا يې ژغوري، ګوريلا او بابون تر دې لا ښه اجتماعي ژوندون لري .

مګر انسان خو په يوه مصنوعي او عقلي اجتماع کي ژوندون کوي، او دا خپل اجتماعي حيات هم تر يواځني ژوندون ښه ګڼي او اجتماعي نظامات او افعال يې پر مقايسه او استدلال او استنتاج ولاړ دي. پرته له دې څخه د انسانانو ځيني وحشي قبايل هم د ټولني روح لري، هره ټولۍ يې له څو کورنيو څخه جوړه سوې، لکه د اسټراليا، جنوبي افريقا او سيلان ځيني ټولني .

د موجوداتو دغه حال ته چي ځوك ځير سي، نو داسي ورته ښکاره کيږي، چي "ټولنی ژوندون" د انسانانو دپاره طبيعي او حتمي دی او زړو پوهانو چي انسان مدني يې بالطبع باله، هم مطلب دغه و، چي اجتماعي احساس يې پر طبيعت او خاوره ور اخښلی سوی دی او د ده د ژوندون لوازم او اړتياوي هم په يوازيني ژوندون کي نسي بشپړېدلای، د خپل ژوندون دپاره اړ دی، چي د نورو کومك او مرسته ځانته ومومياو د ټولني په سيوري کي ځان وژغوري

په حقيقت کي د انسان سعادت او کمال او نوري ټولي ښېګړي په اجتماعي ژوندون کي حاصليږي او د ژوندون ټوله مزايا هم بېله اجتماع لاسته نه راځي، ولي چي انسان د نورو په مرسته د ژوندون فوايد او منافع لاس ته راولي او د سعادت ژوندون ته رسيږي او يو انسان يوازي او بېل ټوله ښېګړي نسي ميندلای

پښتـــو او اجـــــتماع

پښتون ملت خو د تاریخي تحقیقاتو له پلوه هغه زاړه آریانان دي، چي دا څو زره کاله پرله پسې په دغه خپله ځمکه "پښتونخوا" کي پراته دي، په پښتنو کي تر اوسه هغه د آریانانو زاړه خواص او تاریخي مزایا لیدل کیږي، په اجتماعي حالاتو کي، خو دا یوه منلې خبره ده چي کورنۍ د ټولني منشا ده او د اجتماعي ژوندون زده کړه او ووده هم لومړی په کورنۍ کي کیږي، اجتماعي عواطف او د ټولني د وړورګلوۍ سپېڅلي احساسات، خو لومړی په کورنۍ کي زېږي .

نو کورنۍ د ټولني یوه کوچنۍ نمونه ده، ډېري کورنۍ بیا سره یو ځای سي او یوه ټولۍ ځني جوړه سي، ډېري ټولۍ چي سره ونښلي، نو یو اولس ځني روغ سي، ډېر اولسونه نو ملت تشکیل کي، لکه پر جغرافي وېش چي هم له ډېرو کورنیو څخه یو ښار او له ډېرو ښارو څخه یو ولایت او له ډېرو ولایاتو څخه بیا یو مملکت جوړ سي.

دا خو یو طبیعي عام اجتماعي ناموس دی، چي د پښتنو ټولنی ژوندون هم پر دغه پیلامه ټینګ دی، په پښتنو کي"کورنۍ" خاص اهمیت درلود او ډېري کورنۍ چي ځانته یې خصوصي عقلي او ادبي او اولسي امتیازات درلوده، دغه خپل وضعیت یې پښت تر پښته ساتلی، کوم ځلمی که د ننګیالو ټبر ته منسوب و، هغه به ضرور ننګیالی راوتلی، تر کورنۍ وروسته (پښه) خپل کام (زی) نور مراتب وه، چي په پای کي نو ټوله په پښتون ګډېده او دا ټوله کورنۍ، ټبرونه، د پښتون ملت اجتماعي شعبې وې، چي د اجتماع په علم کي "سلالیه ټولنه" ورته وایي او داسي ټولني د خپلوۍ، تناسل په رابطه جوړیږي او د دوی وینه او پښت هم تقریباً یو وي.

په سلالیه ټولنو کي دوه ډوله روابط سته، چي ځیني پر مندو سره وېشل کیږي او ځیني پر پلرو، پښتانه خو هغه قبایل دي، چي پر پلرو سره وېشل سوي دي، او "ابوت" پلارګلوي د دوی د وېش سته وه، د پښتنو "اسماْ الرجال" به تاسي ته ښه ښکاره سي، چي هره ټولنه بېل پلار لري، او دا پلرونه په پای کي ټوله د پښتون په لوی پلار ګډیږي او په دوی کي د پلار د قبیلوي وېش مسلسل عنعنات سته .

په زړو آریانانو کي هم، لکه چي داسي وېشونه وه، وکتوګیګر

W. Geigerالماني محقق مستشرق لیکي چي پخوانو آریانانو هم داسي قبایل درلوده، چي سره خپل به وه.

په زړه اوستا ژبه کي ویس Vic او دغسي هم د هند په رګویدا زاړه کتاب کي دغه کلمه د کورنۍ او ټبر او قبیلې په معنا راغلې ده، د ایران د داریوش د بېستون په لیکو کي (لومړی ټوک 65 وینا) کي هم د ایران زړې لس قبیلې ذکر سوي دي.

د اوستا او رګویدا چې د آریانانو زاړه کتابونه دي، د (ویس) کلمه کټ مټ د پښتو اوسنۍ کلمه (دیس) ده، چې په هغه زړه معنا په پښتو کې ژوندۍ او فقط (د) یې په (و) بدل سوی دی . دال او واو ډېر سره اوړي، مثلاً کندهار کې وایي کښېښوول، ننګرهار کې وایي کښېښودل، دوکتور ګوستاولوبون د زړو آریانانو د کورنۍ په بحث کې لیکي:

"چې پخوا د دوی د ژوندون او معاشرت اساس په کورنۍ ټینګ و، ټوله خلق خپلو پلرو او نیکونو ته منسوب کېدل، بلکې دوی د خپلې کورنۍ پرستش کاوه او کوزده او تولد او تناسل یې مذهبي مبارك دودونه ګڼل، نو له دې جهته چې د دوی پښت پاته سي او ټبر یې ډېر سي، زوی پر دوی ډېر ګران او زېږېدل یې هم خوشي وه، د زوی نه درلودل یې د کورنۍ وراني او د پلرو د نامه ورکېدل ګڼل.

د هندي آریانانو په زاړه کتاب رګویدا کې هغه خوښۍ ذکر سوي دي، چې پخوا آریانانو به له خپلې کورنۍ څخه اخیستې، د رګویدا دغه جملې دلالت کوي، چې په دوی کې کورنۍ څومره قدر درلود:

"خـــدای تعالی د ژوندون واکمن دی

ما لك الملك دی، دې ښاغلي کورنــۍ

سړو ته ورکوي، خدایه موږ ستا مربي یو،

بې اولاده بې ښېګړي مــــو مه وژنې"

له دې لوړو تشریحاتو او تاریخي اسنادو تاسي ته ښکاره سوه، چې پخوا د پښتنو اجتماعي ژوندون پر کورنۍ بنا و او دا اجتماعي دود تر اوسه هم پکښې ټینګ دی.

دا څلور زره کاله چې دوی په دې خپلو ګرانو ځمکو کې په خپلواکۍ اوسېدلي دي، دا زبادوي، چې د دوی اجتماعي وحدت کلك او یو د بله د خطر پر وخت خورا متحد او سره یو وه، د دې دپاره لازمه ده، چې موږ تاریخ ته وګورو، په لاندې ویناوو کې به پر خپل ځای موږ مفصل مثالونه د تاریخ له مخو څخه در وړاندې کړو.

وحیات؛ یا د ټولـــني نفسیات

طبیعي پوهان انسانان د رنګ پر اقسامو وېشي مګر اجتماعي فلاسفه ملتونه د روحیاتو پر اصولو سره بېلوي. دوی وایي چې هر ملت ځانته بېل فکري او عقلي او روحي ممیزات لري لکه د دوی جسماني خواص چې ګوښي_ګوښي دي، دغسې هم د دوی عقلي خصایص او روحي ممیزات سره بېل وي، دا خواص د دوی قومیت او ملیت جوړوي او هغه علم چې له دغو روحیاتو او ممیزاتو څخه بحث کوي پسیکولوژي Psychology یې بولي چې د افرادو جذبات

او روحي کيفيات بېل او د ټولنو او مللو دا بېل ځرګندوي چي اخلاق او خصايص او ګوښي دودونه او ځانته مشاعر او احساسات چي هر ملت يې بېل_بېل لري او هغه جذبات او ذهنيات او تصورات او اوهام او عقايد او نفسي چي يو ملت له بله بېلوي، دغو ته د ملت "اجتماعي نفس" يا ملي روح وايي د علم النفس او پسيکولوژۍ په اصطلاح خو "ټولنه" هغه بولي چي انفرادي مشاعر او احساسات يې په يوه مقصد پکښي غونډ او د "فکري وحدت" تر اصولو لاندي وي.

د ملتو دغه روحيات او اجتماعي نفسيات دي چي د دوی ټوله ښېګړې پورې تړلي او د هر ملت ثقافت او مدنيت هم له دغو څخه زېږي.

د هر ملت تاريخ د دوی د روحياتو ښکاره کوونکی او د نفسي خصايصو هنداره، هره لوړتيا او بری او هر کښته توب او پرزېده چي يو اولس ته ورپېښيږي دغه د دوی د روحياتو اغېزه او نتيجه ده. ګوستاولوبون وايي که انسان نابېره يوه پردي هيواد ته ولاړ سي لومړی شی چي دی يې هلته ويني د هغه قوم خپل خصوصي اخلاق او روحيات او مشترك جنسي صفات دي چي په ټولو وګړو کي ځرګنديږي او دا ښيي چي هغه اولس ځانته يو بېل "روح" لري او اجتماعي نفس يې هم ګوښی دی.

د دې علمي خبري مثال د دنيا په ټولو ملتونو کي ځرګند ليدل کيږي په ټوله دنيا کي يهوديان کاغ، طماع، ګټه خوښوونکي او روپۍ ټولوونکي دي. کورګاني توکمونه په تالا او يرغل او سخت ژوند ښه پوهيږي، کرنه او تجارت يې له لاسه نه راځي. د انګليسانو په ملي روح کي متانت او کلکه اراده سته. امريکايان عملي روح ډېر لري. هنديان روحاني ژوند او تصوف افکار غوره کوي، دغه "خصايص بارزه" يا اخلاقي او عقلي نواميس چي د ملت اجتماعي نفس ځني جوړيږي حقيقتاً د ملتونو د ارتقا يا لوېدو سبب ګرځي او خورا درني_درني اغېزي هم لري

د پښتـنو اجـــتماعي نفس او روحيات

لکه ټوله ملل چي ځانته خصايص او ملي روحيات لري دغسي پښتون هم يو بېل اجتماعي نفس لري چي دغه نو پښتانه له نورو ملتونو څخه بېلوي او د دوی د مليت تېره پر مخصوصو اصولو باندي ايږدي د پښتون د ژوندون لاري، اداب، دودونه او د تفکر ډول او د ادب اسلوب او د خيالاتو او جذباتو رنګ بالکل له نورو مللو څخه بېل دی يو پښتون چي هر ځای وي دغه خپل خصايص دی له نورو څخه په پښتنواله بېلوي او د ده د پښتو روحي پلوشي هر ځای ځلوي، پښتانه ځانته بېل روحيات او ګوښي نفسيات او اجتماعي دودونه لري چي دغه ټوله موږ "پښتو او پښتنواله" بولو د پښتو او پښتنوالي توکونه او ارکان او نور لوازم او خصايص موږ د مخه د طلوع افغان د 1315 کال

په ګڼه کي وروسته بیا د کابل په کالنیو کي هم پښتنو ښاغلو لیکوالو شرح ورکړې وه. زه دلته د پښتو او پښتنوالي ارکان او عناصر نه شمېرم او نه يې څېړم، غواړم د نفسیاتو او تاریخ له پلوه يې تحلیل کړم.

اجتماعي علماوو او د بشر د لوړتیا د فلسفو پلټونکي روحیاتو ته دومره ډېر اهمیت ږدي چي ګوستاولوبون لیکي:

"روزنه او نور ټول اړوونکي عوامل د انسان عقل او ادراك ته تغیر ورکولای سي اما روحیات يې نسي ور اړولای او روحي خصایص نسي ځني بېلولای هغه وخت موږ یو ملت له خپله حاله اوښتی بولو چي د ده ملي روح هم پر بله خوا وګرځي او ملي روحیات ځني ولاړ سي ".

زموږ ملي روح یعني پښتو او پښتونواله خو هم پر دغه علمي اساس په پښتنو کي خورا ټینګه ده. هغه عوامل او اسباب چي "ملي روح" په جوړېږي یعني د "پښتو او پښتنوالي" په بنیه کي موثر دي دوه شیه ډېر مهم دي چي موږ يې د پوهانو د اقوالو په استناد لاندي څرګندوو:

�وراثت

�محیط

اتـــــاریزم

جلال بك نوري، یو تورك اجتماعي پیاوړی عالم وایي:

"دغه ملي روحیات او اخلاق او موروثه صفات او د نیکونو مزاج او طبیعت ډېر ځله زامنو ته په وینه کي راځي اوس تورکان داسي ډېر خویونه لري چي دوی له نیکونو څخه اخیستي دي، د ملتونو د انقراض او انحطاط او لوړتیا او کښته والي اسرار هم په اخلاقي توارث کي دي چي په فرنګي ژبه يې اتاریزم Atarism بولي. "

دا ملي روحیات او خصوص صفات چي د هر ملت د ښایست ګڼه یا ویاړ(عیب) ګڼل کیږي له پلرو او نیکونو څخه زامنو ته رانقلیږي او ورو_ورو ټوله وروستني پښتونه نیسي او سوکه_سوکه د ملت په ټول نفوس کي استقرار مومي.

د ملتونو صفات، لکه جسماني صفات ټینګ دي، او په وراثت سره پر یوه ډول تل له یوه پښته بل پښت ته ځي، د پلرونو او نیکونو آثار په روح کي د هر ملت دایم او کلك پاتیږي.

د هر ملت تاریخ او ژوندون، خاصه نظامات، آداب، فنون، فلسفه او د وطنیت جذبات، ذکاْ، اخلاق او نور ملي خصوصیات د دوی له ملي پسیکولوژي، څخه زیږي او دغه پسیکولوژي هم په وراثتي اصولو جوړیږي، زمانه او محیطونه که د ملتو روحیات او د ژوندون لاري اړوي، په دغو تطوراتو کي هم د ملي روحیاتو اغېزه څرګندوي، خپل ارثي نظامات او تقالید ساتي او په الیشولو کي خورا سوکه وي په دې ډول ارث د یوه ملت د روحیاتو ټینګه ستڼه ګڼل کیږي.

په پښتو او پښتنواله کي ارث لوی عامل دی، ډېر د پښتنوالي عناصر او ارکان موږ ته په ارث له پلرونو څخه پاته سوی دی، د زرو_زرو کالو اخلاق او ملکات اوس موږ په ځانو کي وينو. زاړه پښتانه، خو پر پښتو او پښتنواله ډېر ټينګ وه، د دوی ډېر ښه_ښه او غوره راسخ ملکات او نور خويونه پښت پر پښت زامنو ته رانقل سوي دي.

د مثال په ډول به زه دلته يوه تاريخي مطالعه تاسي ته وړاندي کم:

ډوکتور ګيګر الماني مشهور او معروف شرق شناس د زړو آريانانو پر اخلاقو داسي تبصره ليکي:

"دوی ته دا ښکاره وه، چي موږ له يوه ملته يو، نژادي او پښتي روابطو دوی په خپلو نيکو او پلرونو پوري نښلول، دوی خپله ژبه، دودونه او پښت مشترك سره باله، نو يې خپل ځان (آرين) بللی، چي معنی يې نجيب او شريف او اصيل ده، دوی هر ښه خوی او د خوښولو اخلاق د ځان مخصوص ارث ګاڼه او ځانونه يې لوړ بلل، پردو ته يې په سپکه سترګه کاته."

دې مستشرق په دې لوړو کلماتو کي کټ مټ د پښتنو سجيه ښکاره کړې ده، ملي غرور او د پښتنوالي ښاغلتوب او په دغو صفاتو کي وياړل د پښتو او پښتنوالي رکن دی.

اوس چي ځيني خارجي محققين راځي او د پښتنو د خويونو او روحياتو کتنه او پلټنه کوي، توله په پښتنو کي دا خاصيتونه ويني، يو ايرانی مدقق ليکوال او نقاد په دې باره کي داسي ليکي:

"هر فرد افغاني اول خودش و بعد قوم افغان را برګزيدۀ خدا ميداند، و هيچکس را در روی زمين، برابر افغاني نمي پندارد، که اعتدال اين فضيلت را نګارنده برای ملت ايران ارزو ميکند، وقتي يك فرد افغاني طايفه و قوم خود را برای نګارنده ميشمرد، بياد سخن (داريوش کبير) افتادم، که با چه لهجه پر از مباهات نژاد خودش را مينويسد . . . پارسي فرزند پارسي_ايراني فرزند ايراني "

په دې ډول، لکه ملي غرور چي له خورا زړې زماني څخه پښتنو ته له نيکونو څخه ميراث پاته دی، او خارجي پوهان يې هم مني، دغسي نور توله د پښتنوالي عناصر په ارث راغلي، او د زړو پښتنو روح دی، چي اوس ځليږي، ملا عبدالباقي افغان څه ښه ويلي دي:

بل توکـــــــــم که د کافر مدح کوي له هر قسمه

نه پوهيږي، کل فرنګ دي د افغان تر سپي سي ځار

محيـــــــــط

بل مهم عامل چي پښتو او پښتنواله يې كلكه كړې ده، چاپېر يعني محيط دی، محيط پرتېولو موجوداتو او مخصوصاً پر روحياتو او د ملتو پر راسخو ملكاتو درنې اغېزې كوي، اخلاق، دودونه، جذبات، نفسيات او نور تېوله د انسان مادي او معنوي خواص او مزايا د محيط په اختلاف تغير خوري، هغه آريانان چي له پښتونخوا، يعني هندوكش، باختر او آرياكوسيا څخه ولاړه، د هند تودو مځكو ته ور شپوه سوه، هلته د دوی تېوله خواص هم وگگرځېده هغه چي په دغو غرو كي هلته پاته سوه، خصايص يې بېل دي او هغه آريانان چي ايران ته ولاړه بېل راسخ ملكات او روحيات يې په خپلو نوو مېنو او هيوادو كي كسب كړه، هنديان، پښتانه، ايرانيان د اروپا ډېر ملل، لكه جرمنی، انگليس، فرانس، تېوله آريانان گڼل كيږي، مگر هر ملت پخپل هيواد او مځكه كي ځانته عقلي او روحي او بدني تطور وكړ. اوس چي موږ ورته گورو له ورايه ښكاريږي، چي دا پښتون دی، هغه هندي، هغه فرانسوی دی، او هغه بل جرمنی دی.

دا تېوله د چاپېر مخصوص اثرونه دي، چي دا ملل يې سره بېل كړي دي. د مثال په ډول وايو د غرو او رغو د خلكو روحيات كلك او اخلاق يې متين او له رخاوته تش وي، د پښتنو د ژوندون چاپېر او جغرافي محيط او د هستوگي مځكي خو غرنۍ وي، نو ځكه د پښتنوالي په عناصرو كي هم داسي شيان گډ دي، چي د دې ځايو د مېشتو وگړو سره ښايي د پښتنو جغرافي موقعيت خو په پخوانيو پېړيو كي هم داسي و، چي دوی به له خپله ځانه دفاع كوله، او د خپلو غرونو استقلال به يې ساته.

دې محيط چي ژوندون يې په دې ډول و، په پښتنو كي دفاعي روحيات او جنگې اخلاق او ملكات داسي قوي كړه، چي"توريالی توب" د پښتنوالي مهم عنصر و، په نورو څېرنو كي به تاسي ته د محيط د اغېزو نخښې په ښه ډول در ښكاره كړې سي.

د پښـــتـــنو عقليت او اخـــلاق

ډوكتور گوستاولوبون پسيكولوژي پر دوه برخو وېشي :

.1عقليت.

.2اخلاق.

لاندي پر بېلو_بېلو خواوو باندي بېل_بېل بحث كوم، مگر لومړی دا ښرگندوم، چي كوم عوامل پر عقليت او اخلاقو باندي اغېزه كولای سي؟

د ملتو پر عقليت او اخلاقو دوه شيه اغېزه كوي:

.1فطرت.

.2محیط.

دا دوه شیه په ګډه یوه ګډه اغېزه لري او که یو د بله سره بېل سي، نو هغسي اغېزه به یې نه وي، هیګل د المان مشهور فیلسوف او اجتماعي عالم(1770 � 1831ع) وایي، چي پر یوناني ثقافت او عقلیت؛ طبیعت اثر نه درلود، ولي نور ملل د دوی په طبیعي محیط کي ولوېده، نو یې د یونان په راز عقلیت او ثقافت مینده نه کړ، مګر نور اجتماعي علما دې خبري ته ټینګ دي، چي اجتماعي او طبیعي محیطونه دواړه د ملتونو عقلیت او اخلاق تر اغېزي لاندي راولي، لومړی به د پښتنو پر عقلیت او اخلاقو د دې دوو اثر ښکاره کو:

طـــبیعي محـــــیط

طبیعي محیط د مځکي او د هستوګي د ځای جغرافي وضعیت دی. اوبه، هوا، غرونه، ډاګونه، رغونه ټوله بېل_بېل اثرونه لري، پښتانه خو د خپلو مځکو (پښتونخوا) په شنو غرونو او سرسبزو ډاګونو کي هستېدل د هلمند، ارغنداو، ترنك، ګومل، کابل او کونړ آباسین پر شنو او زرغونو غاړو مېشت وه، یا په داسي غرونو کي یې هستوګه وه، چي په ژمي په واوره اوپه دوبي په وښو او ځنګلونو پټ وه، دغه خلك به د ژمي له سړو ځخه تښتېدل ناچاره وه، چي تودو خاوو ته ولاړ سي، پښتنو داسي اقوام "پووندہ" بللہ او پووندہ د سړو غرونو او واورینو مځکو وګړي وه، چي په ژمي به تودو خاوو ته په ټولنه تلل، دې عامل پښتانه سره ګډ کړل، او د دوی روحیات او عقلیت او اخلاق هم سره نژدې سوه، د ژبي بنیه یې هم ټینګه سوه.

دې د حرکت روح په پښتنو کي د ډېر یون توان او د سفر د زحمتونو ګلول مینده کړل، پر غرونو، پر دښتونو، پر ځنګلو په زیار او ډېر مشقت تېرېدل او هر څه موانع به چي وه، له مخه یې لیري کول.

دغه د حرکت روح و، چي د پښتنو اخلاقي بنیه یې داسي قوي کړه، چي وروسته د غزنوي او غوري او هوتکو فاتحینو او اعلیحضرت احمدشاه بابا په فتوحاتو کي دوی په وارو_وارو شاوخوا ممالك د مېړو په څېر فتح کړل او هیڅ راز موانع یې حایل نسول.

د پښتنو طبیعي چاپېر د لمر په رڼو وړانګو ښکلی او په صافه هوا ډك و، دوی په داسي پاکو مځکو او غرونو او رغونو کي مېشت وه چي هلته بېله طبیعي دلچسپو مناظرو بل څه نه وه، روغتیا، طبیعي نشاط د قدرت د سپېڅلي ښایست ننداره دوی ته هر کله میسره وه، نو د دوی عقل او اخلاق هم سپېڅلي وروزل سوه.

اجـــــــتماعي محيط

د پښتنو اجتماعي محيط، لکه د مخه چي مو هم وويل ډېر ټينګ مبادي او ځانته مخصوصي ښېګړي درلودې، د دي اجتماعي او طبيعي محيط آثارو، چي په دوی کي ځيني ملي دودونه پيدا سوه، پښتانه په ژوندون کي د متقابل احترام ډېر پر خوا دي، د يوه کام يا کهول يو سړی به د بل کلي يا بل کام خواته ولاړ، ژمی، واروه اوره، په کلي يا قبيله کي د مدنيت په ډول دکان او د غذا او خوړو يا د هستوګي ځای هم نه و، نو دې کيفيت پښتانه ناچاره کړه، چي د مېلمنو دپاره دېرې جوړي کي او په هر کلي کي د نورو قبيلو يا کهولو د مېلمنو د راحت دپاره دېرې او کوټې دي، ولي که سبا د دي کلي سړی ها بل کلي يا کهول ته ولاړ، نو بې هوري احترام هم کيږي، دې روح په اوږدو زمانو کي د مېلمانه احترام او روزنه داسي د پښتنو په عقليت او اخلاقو کي دننه کړه چي په پای کي به په کلي کي تر هغو چا د ماښام ډوډۍ نه خوړه، څو مېلمه نه وي ورغلی، دغسي هم لکه چي د مخه وويل سوه، کورني روابط خورا ټينګ وه، نو د يوې کورنۍ يا د يوه کلي يا قبيلې چي به يو سړی لېږدېدی، يا به بې وزلي کېدی، دې کيفيت خو د هغې کورنۍ يا کلي اجتماعي عزت او درناوی ور وراناوه، نو د پښتنو"بسپنه" يوه اجتماعي مؤسسه چي په نوي ژبه يې "اعانه" بولي، ملي دود سو. دغسي هم د پښتنو مځکي "پښتونخوا" په داسي ځای کي وې، چي د دنيا فاتحين ټوله پر دې خوا راتله، سکندر، مسلمانان، چنګېز، تېمور، بابر، نادرافشار ټوله په دغو مګځکو کي تېر سوه، نو پښتانه خو هم مجبور وه، چي له ځانه دفاع وکړي او خپله آزادي خوندي کي، د دې لپاره جنګي اخلاق په دوی کي قوي او "شجاعت" د دوی د روحياتو او اخلاقو ټينګ ټوك سو، د ميرځمنو په مقابل کي تل يو د بله وعده او وفا يې لازمه ده، دې خوی په پښتنو کي داسي اهميت وموند، چي پر وعده او وفا ځانونه بايلي. اوس چي موږ لږ څه د محيطو اثر پر عملياتو او اخلاقو ښکاره کی نو به لږ څه د دې شيانو اهميت هم څرګند کو، ګوستاولوبون وايي: "عقلي مزاج او فکري ساختمان هم په اولس کي متفاوت دي، عقلي خصايص او فکري ساختمان د هر ملت د تمدن او حيات عناصر ګڼه سي، په عقلي خصايصو ملتونه يو له بله سره بېليږي او لکه بدني خصايص عقلي خصايص هم په سوالي نه اړول کيږي، هم دغسي دي. اخلاق چي د مليت ساتنه د او د ملتو عظمت او لوړتيا ټوله په دغو اړه لري، په ژوندون کي اخلاق دي، چي د انګليس کوچنی ملت يې پر ډېرو انسانانو حاکم کړی دی." رښتيا هم دا ده، چي د پښتنو خپل پښتنوالي روحيات او اخلاق وه، چي دوی يې لوړ کړي او د دوی ثقافت او بري يې خپور کړی و، زه به په لاندي ابحاثو کي په تاريخي او علمي دلايلو د لوړو ويناوو براهين وړاندي کم او د تېرو بحثو توضيح به وکم.

د پښتنو د عقليت او اخلاقو مظاهر (ژبه ، شعر ، متلونه ، قصې ، عنعنات)

دا پنځه شيان په ښه ډول د ملتو د عقليت او اخلاقو يعني روحياتو نمايندګي کولای سي، ځکه چي دا شيان په ورو_ورو او په اوږدو_اوږدو زمانو کي د ملت له روحياتو څخه تراوش کوي، نو که څوك وغواړي چي د يوه ملت روحيات وپلټي، ښايي چي د دغو شيانو له پلوه هم ورته وګوري، ولي چي په دغو شيانو کي د پسيکولوژي، مهم مواد پټ پراته دي، زه به د پښتنو د روحياتو د پلټني دپاره پر دې ټولو بېله_بېله څېړنه وکړم.

ژبـــــــــــه

ژبه د هر ملت پر عقلیت له دې پلوه دلالت کوي، چې په هر عصر کې د عقلي مظاهرو یو مهم مظهر ژبه ده، ولې چې ژبه په یوه پلا نه ده پیدا سوې او نه دغسې بشپړه اخلافو ته له اسلافو څخه راغلې ده، لومړی پلا خلقو پر خپلو اړتیاوو سم ځیني الفاظ جوړ کړه، چې نوي شیان مینډل کېدل، نوي کلمات هم ورته جوړېده، چې شیان ورکېده، نو نومونه یې هم له منځه تله، نو په دې راز هره ژبه د یوه مستمر مرګ او ژوندون په مرحلو کې ځي، دغسې هم د ژمې اشتقاقات او تعبیرونه د هغه ملت د لوړتیا سره سم وده کوي، مثلاً که د فرانسوي ژبې یو د سلو کالو د مخه د لغتو کتاب وکتل سي، نو به د راډیو او تلوېزیون نومونه نسي پکې پیدا، دا خبره نو پر دې دلالت کوي، چې فرانسویانو هغه وخت دا شیان نه پېژانده.

په دې ډول هره ژبه د هغه ملت پر عقلیت ښه رڼا اچوي او د هر مملکت د طبیعت او محیط اثر پکې کیږي، پښتو ژبه هم د دغو ټولو عواملو تر اغېزې لاندې ده، پښتانه خو د غرو او دښتو خلق وه، دوی له بحره لېرې پاته وه، ځکه نو بحري حیواناتو دپاره نومونه نه لري، بالعکس د دوی په ژوندون کې مالداري او پوندګي ډېره وه، حیاتیې په غیلو او د پسو په محصولاتو کاوه، نو د پسونو دپاره ډېر نومونه لري، هر راز پسه په اختلاف د نوع او عمر نوم پکې لري.

اوښ د دوی د حمل او نقل عمومي ذریعه وه، نو د دې حیوان دپاره هم په اختلاف د عمر متختلف نومونه سته، دا خو یې د اجتماعي محیط اثرونه وه، د طبیعي محیط اثر هم پر ژبه خورا ډېر دی، مثلاً پښتانه ډېر ځله په غرو کې مېشت وه، نو د ډېرو نومونه د اقسامو او اوزانو په اختلاف خورا په پښتنو کې ډېر دي: د طبیعي او مادي شیانو دپاره ډېر مترادف نومونه لري، مګر د معنویاتو او عواطفو او احساساتو دپاره ډېر کلمات نسته، ځکه په دوی کې پټه خوا سپکه او یو طبیعي او سپېڅلی ژوندون یې درلود، د سرور او لهو لعب او رفاه او نعمتونو نومونه لږ دي، ځکه چې دا شیان په پښتنو کې نه دي جوړ شوي، مګر د ویر او ناورین نومونه لري، د هجومي اقداماتو لپاره هم متعدد نومونه لري، ځکه چې پر دې ځمکو ډېرومتهاجمینو تعرضونه او تالاوي کړي دي.

له اخلاقي پلوه هم ډېر بد اخلاق په پښتنو کې نه وه، نو ځکه د هغو نومونه، هم نسته.

مثلاً: دله او دیوث په پښتنو کې نوم نه لري چې دا فعلونه نه وو، نو یې نومونه هم نسته د غرو د اقسامو بېل_بېل نومونه سته ولې چې د پښتنو ژوندون د غرو سره و.

د کړدۍ هر دیرك بېل_بېل نوم لري، ځکه چې په دې د پښتنو روزمره ژوندون و.

هغه کلمات چې قوت او قدرت پکې پروت دی،سته، لکه غښتلی، پیاوړی، ګرندی، زغرده، اما د ضعیف دپاره موضوع کلمات لږ دي، یا نسته! ولې چې پښتنو ضعیف لږ لیدلي وو، ټوله غښتلي او توریالي وه.

د طبيعي مناظرو او موجوداتو دپاره ښه_ښه نومونه لري، ځکه چي د قدرت د لاس ښکلي شيان د دوی تر سترګو لاندي وه، رڼا، وړانګه، پلوشه، رينه(ضياْ) مختلف ډولونه دي، د بارانو دپاره څو نومونه سته، ولي چي د دوی مځکي باراني وې، پسته، ووز، هېښمه، وسه او نور اقسام لري. په مملکت کي لوړي ژوري ډېري وې، نو دې دوو حالاتو ته ډېر الفاظ سته، لوړ، بر، پورته، هسك، پاس، اوچت، جګ(بلند)، کښته، کوز، ښوه، ځوړ، ښوږ، لاندي(پائين) .

پښتنو پخپل اجتماعي محيط کي ځانته د ژوندون ځيني اصول درلوده، دا اصول (د پښتنو ليار) بولي او د پښتنو په ليار کي، جرګه، ننواته، بسپن او نور دودونه داسي ټينګ دي، چي ټوله يې مني.

دا خو د پښتنو قانوني اجتماعي نظام دی، چي د دوی پر اصولي عقليت دلالت کوي او اقتصادي نظام يې بسپن تر قانوني کنترول لاندي راولي.

د پښتو د لغاتو او کلماتو مطالعه دا ښکاره کوي، چي پښتانه عقلاً او فکراً حقيقيون Realists يعني د خيالي او وهمي شيانو خوا ته يې لږ ميل و، د دوی ادبيات هم ساده او سپېڅلي او طبيعي دي، خياليت Idealism لږ پکښي ځلېږي، له ژبي څخه د پښتنو اخلاقي افکار هم څرګندېږي، مثلاً زهره هغه ستوری چي ماښام راخيږي، ځيني پښتانه يې (مېلمه سترګه) بولي، ځکه چي دوی به ماښام ضرور مېلمه ته منتظر وه او يوازي يې ډوډۍ نه خوړه، نو دا د ماښام سترګه دوی "مېلمه سترګه" وباله، يعني هغه سترګه چي دا راوخته، نو مېلمه هم راځي.

په دې ډول که د پښتو لغتونه او کلمات له روحي پلوه تحليل سي، نو د پښتنو پسيکولوژي ښه ځني څرګنديږي، پخوانو پښتنو خو د حقيقت Realism خوا درلوده، خيالي نمونه يې نه وه ايښي، يعني هغه شيان چي د دوی د عقليت دايره هم تنګه نه وه، ځکه چي سرفي مشتقات دومره ډېر دي، چي پر اکثرو انساني حالاتو باندي ښه دلالت کوي، او د دوی عقلي ارتوالی ښه څرګنديږي.

د پښتو ژبي تذکير او تانيث چي پر افعالو او ضمايرو او کلماتو باندي جاري دی، دا راښيي، چي د پښتنو عقليت هر شي ته په داسي سترګه ګوري چي هغه فطرتاً ورسره ښايي، د رجوليت احساسات په دوی کي قوي وي، ځکه نو مذکر له مونثه سره نه ګډوي نر ته بېل نظر لري، ښځي ته بېل. دقت او ښه پرتله کول او د هر شي تقدير پر خپله اندازه استعمال يې پر خپله موقع، د ژبي له دې خاصيته ښه څرګنديږي او دا شيان، خو د عقليت په تکامل کي هم لو برخه لري. الفردفوييه(1838_1912ع) فرانسوی د روحياتو محقق ليکي، چي جرمنيان د احتياج پر وخت ضروري کلمات جوړوي، کانټ او هيګل ځانته د ضرورت له پلوه ژبه جوړه کړېده عربي ژبه هم له دې خوا ارته سوې ده، نولډکه Noldke الماني مستشرق وايي چي د عربو شعراوو ډېر لغات په خپلو اشعارو کي په کوم تقريب په ځيني معناوو راوړي وه، وروسته لغت ټولوونکو خلقو پر دغو کلماتو د موضوعو الفاظو ګمان وکی او پخپلو کتابو کي يې درج کړه، مثلاً هيضم او هراس، چي د زمري په معنا يې راوړي دي، حال دا چي دا کلمې بېلي معناوي لري دا

خاصيت تر يو اندازې په پښتو کې موږ وينو، د پښتنو اجتماعي او جغرافي محيط ډېري داسي کلمې ميندلي دي، چي اوس موږ د پښتنو د روحياتو په پلټنه کې ښه کار ځني اخلو، د مثال په ډول لاندي تشريح وګورئ:

پسله 616هـ کال پر آسيا د پرديو تاړاکونه او يرغلونه پيل سوه، چنګېز او زامنو يې لومړی پلا پښتونخوا او د دې ځای ودان ښارونه تالا کړه، وروسته ګوډ تيمور، د خپلو پلرو ياد تازه کی، وروسته بابر هم د پرديو ناورينونه نوي کړه، تر بابر وروسته د ډهلي د پرديو پاچهي د پښتنو سره سخت جنګونه وکړه، په وارو_وارو د ډهلي د شاهنشاهی عسکر راغله او غوښته يې چي د پښتنو آزادي سلب کي، او دوی مريان کي، دا تاړاکونه پنځه سوه کلونه مسلسلاً پر پښتنو جاري وو، پښتنو پردي پاچهان خپل دښمنان ګڼل، ځکه چي پر دوی يې زيل_زيل ظلمونه کړي وه، نو وروسته د پردي کلمه داسي سوه، چي د ظالم سره مرادفه ياديده دا کلمه هر ځای د غم او ناورين او ورانی او ظلم سره يو ځای سوه .

بالعکس، چي د پنځو سوو کلو دمخني پښتون ته پردي يا پرديواله کلمې ويلې وای، نو به ده د يوه ظالم، وحشي او ټولو انساني ښو صفاتو څخه عاري، يو سړی ګاڼه.

له دې څخه موږ ته څرګنديږي چي پښتانه پخپل خصوصي او ملي عقليت او اخلاقو کې په کومه درجه ټينګ او کلك وه او خپل مبادي او عقلي ساختمان يې خوښ او پر ګران و، نو دوی پوره اوګوئيست Egoists يعني پر خپلو ښېګړو مين دي.

سيد جمال الدين افغان وايي چي د پښتنو صوري هيکل او د تنديو کوتونه د دوی جسماني قوا او حماسي شوکت ښکاره کوي، دغسي هم د پښتو آهنګ او لهجه او د دوی ږغونه او د ژبي دروندوالی او صلابت يې دا راښيي، چي د دې ملت مزاج خورا کلك او دروند او غښتلی دی .

نو د پښتو ژبي آهنګ او فقه الصوف او ادبي ساختمان او وينايي جوړښت او د پښتو ويونکو خلکو لوړ روح او متين اخلاق راښيي او دا چي پښتو تر ظاهري شکلو يا سره سمو کړو او پېيلو الفاظو ډېره معنا ته ګوري او د خبرو حقايق تر ظاهرو کلماتو دوی ته درانه او اهميت لرونکي دي، نو موږ د دوی ژور عقليت او حقيقت روزونکی فکر ځني معلوملای سو له دې جهته هم پښتنو په خپلو ملي اشعارو کې د پردو ملتو مصنوعي وزن او تول نه دی نته ايستلی.

شعـــــــــــر

د هر ملت اشعار د دی عقلي ژوندون ښه ښکاره کوي؛ اخلاق، دودونه، ديانت، عقليت او نور ټوله خصايص يې پکښي پراته وي، په شعر کې د ملتو اجتماعي نفس او روحي ساختمان او فکري بنيه داسي ښکاريږي، لکه هنداره.

د پښتو په اشعارو کي د پښتنوالي مختلف مزايا پټ پراته دي او د پښتنو د طبيعي محيط او اجتماعي چاپېر يو صحيح مظهر دی، لکه د مخه مو چي وويل د پښتنو شعر هم لکه ژبه د دوی د حقيقي Realist عقليت نماينده ګڼل کيږي او هغه شعري ناري او ټولني او بدلي چي د پښتنو له کومو څخه راوتلي دي، د دوی د روحياتو خارجي صحيح او روښه مظاهر دي.

شعرا د ملت په افرادو او کورنيو او ټولنو کي ګډ وګړي دي، په هغه احساس چي نور وګړي متحس کيږي، يا هغه جذبات چي د ملت په زړه کي غورځنګ کوي، د شاعر روح هم کښ مټ د هغو تر اغېزي لاندي راځي، نو شاعران موږ د ملتو د افکارو او روحياتو او اخلاقو ښه ترجمانان او نمايندګان بللای سو.

د پښتو ژبي اشعار خو دوه ډوله دي، يو هغه اشعار او بدلي دي چي موږ يې لغړ او سپېګڅلی ملي مال بولو او بل هغه شعرونه دي، چي پښتنو شاعرانو د عربو او دري پر ډول ويلي، د دوی ادبي او عروضي او قافيوي اغېزه لري او په افکارو کي هم څه نا څه پردو اشعارو ته نږدې دي.

هغه اشعار چي د وزن او قافيې او نورو خصوصياتو له رويه بشپړ پښتو دي، هغه خو ټوله د پښتني عقليت او تفکر نتيجه ده، مګر هغه اشعار چي عروضي دي او د پردو پر اشعارو سم ويلي سوي دي، په داسي شعرونو کي هم د پښتنوالي عقليت اغېزه کړې او تر خپل ملي اثر لاندي يې راوستلي دي، دلته زه د خوشحال خان د کليات له مقدمې څخه څو کرښي ليکم، چي په 1317هـ ش کال کي مي ليکلي دي:

د پښتو شعر که څه هم په ډېرو شيانو او خواصو کي د دري او عربي اشعارو سره نږدېوالی او قربت لري، مګر بيا هم ځکه چي د محيط او قوم ذهني او روحي خواص پر ادب اثر لري، نو د خوشحال خان په کلام کي د پښتنوالي ډېر مزايا ليدل کيږي، د عشق دنيا او د ميني نړۍ يوه بېله دنيا ده د عاشق قلبي واردات او د ده تاثرات پر بل چا نه قياسيږي، مګر ملي خواص او اولسي مميزات هر کله په دغه دنيا کي هم اوڅاريږي او لکه ادب چي د روحي تجلياتو هنداره ده، دغسي ټوله ملي ښېګړي هم پکښي بريښي.

پښتانه خو په فطرت کي ملي غرور او د روح لوړتيا لري، پښتون هيڅکله په هيڅ ډول داسي خضوع نه کوي، چي د ده ملي غرور ته صدمه ورسيږي، شبلي نعماني په شعرالعجم کي ليکي، چي نسبت و پارسي شعر ته په عربي شعر کي هر ځای د نفس عزت او غرور ساتلی کيږي، مين که څه هم و خپل محبوب ته اړ وي او وصال يې غواړي، مګر دی د ګدا په څېر نه دی، البته جانباز دی، مګر غلام نه دی، د ميني مصيبت ته تيار دی، مګر ذليل نه دی، مثلاً يو عرب شاعر خپلي ميني ته داسي خطاب کوي:

فلا تحـــسبي اني تخشعت بعدکم

ولا انستي بالمشي في القيد اخرق

يعني: "دا ګومان مه کوه چي زه په تا پسې خاشع سوم او نه په بند سره زه له يونه پاتېږم"

بل ځای عاشق خپلي ميني ته داسي وايي چي ضمناً د خپل قوم مېړانه او توريالیتوب هم ورښکاره کوي:

اذا اسود جنح الليل فلتات ولتكن

خطـــاك خفاقا فان حراسنا اسدو

)عمر ابن ابی ربیعه(

يعني: "چي ماښام د شپې وزر توري شي نو راسه مګر ټپونه ورو_ورو ږده چي زموږ ساتونکي زمري دي"

مګر په پارسي شعر کي عاشق د ميني په دنيا کي ځان دومره بايلي او بې خونده کيږي او د معشوق په مخ کي ځان دومره کښته کوي، چي ځان سپی هم بولي:

ســـحر امــــــدم بکويت بشکار رفته بودي

تو که سگ نبرده بودي به چه کار رفته بودي

د پښتو شعر (مطلب وروستني عروضي اشعار دي) که څه هم له يوې خوا شديداً د پارسي تر اثر لاندي شوی دی، مګګر بيا هم د پښتنوالي د روح لوړتيا پکښي ښکاره کيږي او پښتون عاشق هيڅکله ځان نه سپکوي او خپل غرور او د نفس مناعت نه بايلي په هغو ځايو کي چي د نورو په تقليد څه ويل شوي دي، داسي اشعار بېل دي.

د خوشحال خان په کلام کي د پښتنوالي لوړ او ژوندی روح ښه ځليږي، مثلاً په دې بيت کي د ځان لوړتيا په څه ښه ژبه محبوب ته ښيي:

مـــــــــــــرګ لره يې واړه د ډهلي لښکر راغلي

ته لا د خوشحال په مرګ ځان روغ نه ګڼې ننګ کړې

سربازي او توريالیتوب په عشق کي هم د ده سره ملګري دي او کوږتې ذلت او د تحقير کار نه مني.

په درست جهان به نه وي يو د ما غوندي رسوا بل

ورځم توره وکـــــــښلي چي مين واورم په تا بل

د پښتنو عشق هم ښکاره او سپېڅلی دی، پټ پټانه نه لري، په نره توره مينه کوي، د عشق په دنيا کي خو مين او معشوق ډېر د راز ساتنه او پټول خوښ لري، او نه غواړي چي څوك پر خبري سي:

ز شوق میروم و تو ننگرم در بزم

برای آنّکه فتد غیر در گمان دگر

عاشق د اغيارو او رقيبانو له بېري د خپل محبوب حال هم په ښكاره نه پوښتي:

بهر مجلس که جا سازم حدیث نیکوان برسم

که حـــرف آن مه نامهربان را در میان سازم

مگر د پښتنوالي په دنيا کي دا پټ پټانی نه سته، د پښتنو روح خو غلي اقدامات يا حيلې نه مني د پښتون مينه او ميرځی رډ بډه ده، خوشحال خان هم وايي :

زه خوشحال کمزوری نه يم چي به ډار کړم

په ښـــکاره ناري وهم چي خوله يې راکړه

د پښتنو په روح او عقليت کي پر ځان ويسا self-help په لوړه درجه سته، د دوی ځانوالی خورا قوي دی، د پښتون پسيکولوژي هم دومره ټينګه او کلکه ده، اساس او ولی يې پر "ځانوالی" ولاړ دی او خوشحال خان د پښتنوالي ادا عالي روح په دي ډول ښيي:

د مـــــزريو مـــړنتوب په لښکر نه وي

مټ يي هر کله يوازي پر خپل ځان وي

پښتانه د هر راز مشکلاتو په مخ کي ځان نه بايلي، په ثابت عزم خپل کار پر مخ بيايي، دا ثبات او استقامت د پښتنوالي عنصر دی، پښتانه نوي مبادي، په آساني نه مني، چي ويي منل نو يې بيا کورټ نه پرېږدي، خوشحال خان د پښتنوالي دا لوړ همت او ثابت عزم داسي راښيي:

که آسمان دي د مزري په خوله کي ورکي

د مـــــزري په خوله کي مه پرېږده همت

لګنډه يې دا چي د پښتنو شعر د دوی طبيعي ژوند او سپېڅلی خيال او حقيقت ته نږدې عقليت او درانه او ثابت اخلاق اوځاروي تر معنوي او وجداني خواوو حياتي او ظاهري پلوونه رنوي.

مـــــــــتلونه

زما دا عقیده ده، چي د متل کلمه سوچه پښتو ده، اما ځیني خلك وایي، چي دا له عربي مثل څخه مفغنه سوې ده، که دا دوهم قول ومنل سي، نو په مفغناتو کي د عربي "ث" په "ت" الیشه سوې ده، مثلاً میراث چي مفغن یې میرات دی، د مثل کلمه به هم متل سوې وي، د عربي لغاتو پوهان وایي چي مثل یعني مثل(مانند) او نظیر وروسته دا کلمه په ټولو حکمتو کي مستعمله سوه، ځیني وایي دا کلمه له عبري مثل څخه جوړه سوې او پر ټولو حکمتو او لنډو قصو او اساطیرو اطلاقیږي په پښتو خو متل هغو لنډو ویناوو ته وایي چي د ښو معناوو او حکمتو څخه ډکي وي، په متلو کي ډېر ځله د ملتو د روحیاتو خورا ښې_ښې نکتې پرتې وي، بلکي ځیني پوهان وایي چي تر شعر لا متلونه د ملتو پر عقلیت ښه دلالت کوي، ولي چي اشعار د داسي خلقو له کومو راوځي، چي فکر او ذهن او عقلیت یې تر عوامو لوړ وي، اما متلونه د عوامو له عقلیته حکایت کوي او د متلو الفاظ لکه اشعار مصنوعي او معقول نه وي او د عوامو په ژبه وي.

نو متلونه د عوامو وګړو ږغ وګڼل سي او دلالت یې پر روحیاتو تر شعر، ټینګ او د ویسا وړ وي، متلونه د ملتو د اجتماعي ژوندون او د دوی د عقلي هویت ښکاره کوونکي دي، په مختلفو اوضاعو کي د تجربې او ازمېښتو نتیجې دي، چي په لنډو کلماتو کي ځای سوي وي. پښتنو متل کړی دی چي "پردی ښې نیمه خوا دي" یا "پردی کټ تر نیمو شپو دی" له دغو څخه موږ د پښتنو بېل او ځانته درانه او مستقل افکار او روحیات استنباط کولای سو او لکه د مخه چي مو هم وویل، دوی هر کله ځان لوړ او پردي یې کښته بلل د پردو دودونه یې نیمه خوا ګڼل او پر خپل ملیت او پښتنواله یې داسي ویسا درلوده، چي د هر ظفر او بري دپاره یې خپل ځان کافي ګاڼه.

پښتانه متل کوي: "جنګ په وسله کیږي او ننګ په غله" له دې متله موږ لاندي خبري استخراجوو:

د پښتنو اجتماعي ژوندون پر جنګ او ننګ ولاړ و، د دوی عسکري احساسات په خصمانه حرکاتو کي او د ننګ جذبات په خپلوی او روغه کي د ژوندون مدار وه "وسله" په دوی کي مهمه او هم د اړتیا شی وه.

دې اجتماعي اړتوب دوی زراعت او کرنې ته پاڅول، نو یې په اخلاقو کي زراعتي روح او د کرنې قدر کول داخل سوه، دا روح که څه هم د زړو آریانانو دی او ستا د دوی زراعتي حالت ښه څرګندوي، مګر په پښتنواله کي خو دغه زوړ روح تطور وکړ او د پښتنو روحیاتو سره سم د ننګ دپاره یوه وسیله سوه، له دغه موږ ته اوځاریږي، چي د پښتنو عقلیت بې نتیجې حرکت نه مانه، او د علت او معلول، او سبب او مسبب په سلسله کي بې برخي نه وه.

د اجتماعي ژوندون اساس ننګ و، نو د ننګ دپاره غله او کښت ضرور و، دې کیفیت د پښتونخوا وګړي اکثر کرونکي او زراعت پېشه کړه. "پر پچه وخوت کشمیر یې ولید" دا متل موږ ته ښیي، چي پښتنو په عین ملي غرور او د ځان

په ویسا کي ځان نه ورکاوه، یعني په لږ څه له هوله نه وتل او نه یې ځایه تکبر درلود، د دوی عقلیت ظرفیت او د نفوسو لوړتوب له دې متله ښکاره دی.

"د ډېرو لرګی د یوه غوزی" د پښتنو د اجتماعي تعاون روح څرګندوي، چي د مخه یې موږ په "بسپنه" کي بیان وکړ.

کله_کله په پښتو متلو کي د فلسفې ګراني_ګراني خبري هم راغلي او دا راښیي، چي د پښتنو عقلیت سوچه بدوي او غرنی نه و، د دوی په عقلیت کي ژورتوب و، مګر طبیعي رنګ یې درلود. د صنعي او موضوعي علومو نه و وهلی.

هغه فلسفي قوانین او څلی چي منشا یې فطرت دی، یعني هغه الهی سنن چي پر موجوداتو په مطرد او عمومي ډول جاري دي او قرآن عظیم یې په (لن تجد لسنه الله تبدیلا) سره راښیي، د پښتنو په روڼ او رسا دماغ کي دغه مسلم اصول منلي سوي وه، او لکه یو فلسوف او پوه سړی چي د علم او فلسفې له پلوه تعبیر په کوي، پښتنو پخپلو سپېڅلو متلو کي هغه فلسفیانه افکار او خیالات ښه ځای او فلسفې له پلوه تعبیر په کوي، پښتنو پخپلو سپېڅلو متلو کي هغه فلسفیانه افکار او خیالات ښه ځای کړي دي، مثلاً دا فکر چي جهان زموږ د اعمالو د نتیجو د انعکاس ځای دی او هر سړي ته خپل عمل او د خپلو چارو جزا او مکافات رسیږي، په فلسفه کي ډېر زوږ دی، مولانا جلال الدین بلخي وایي:

این جهان کوه است وفعل ما صدا

این صدا هـــا باز گردد سوی ما

پښتانه دا قانون په اجتماعیاتو کي تطبیق کوي، او د بدي جزا تر هغه سخته ورکوي مثلاً خوشحال خان وایي:

که په توره یې جـــواب ورکړې مردي ده

که وجود دې څوك آزار کاندي په چوب

دا متقابل نتایج او متقابل حرکات د پښتنو د ننګي او اجتماعي ژوندون جوهر دی، د ښو ښه نه هیریږي؛ د بدو بدتره جزا ورکوي هغه چي له نورو غواړي، له ځانه یې هم غواړي، حمید د ناموس او ننګ په ساتنه کي لومړی د بل دا ستایي، چي خپل دا هم وساتلای سي:

چـي د بل ننګ و ناموس ساتلای نه سي

و به نه ساتي څوك خپل ننګ و ناموس

د پښتنو دا روح یا د اجتماعي فلسفې مسئله په دغه یوه متل کي ښه څرګنده سوې ده، چي:

"مه کوه په ما، و به سي په تا". په دې ډول پښتو متلونه د پښتنو د روحياتو او عقليت هنداري دي که موږ وغواړو چې پر نورو متلو بحث وکړو، نو به مضمون ډېر اوږد سي، اوس مو فقط څو متله د مثال په ډول راوړه.

قصـــــــــــې

د پښتنو ملي قصې او روايات، لکه شعر او متلونه د دوی د پسيکولوژي خواصو څخه ډکي دي، د روغي ژوندون، د جنګ دودونه او آداب د عشق او ميني حالات او روحي جذبات د دوی ذهنيت او افکار د ملګرۍ او رفاقت لاري او حالونه شاعرانه حيات، شرافت، د ننګي سره علاقه مندي، توريالیتوب، دفاعي او هجومي احساسات، حتی د ښځو شريفانه اخلاق او ناموسداري او ننګياليتوب، لنډه يې دا چې پښتني قصې ټوله د پښتنوالي خواص او مزايا لري او ښکاره کوي يې.

د پښتو قصې او نقلونه چې د ځيني ملي پهلوانانو Heroes پر سيرت او حيات مشتملي دي، شاعرانه سپېڅلي خواوي هم لري، موږ د مخه وويل چې د پښتو پر عروضي شعر د پردو اغېزي ډېري خيري پرتې دي، مګر دا د نقلونو اشعار او نارې سپيني سپېڅلي دي او خاص د پښتنو په ژوند او روحياتو اړه لري، نو ځکه موږ تر عروضي اشعارو داسي بوبي او سچه پښتو نارې او بدلي د پښتنو د روحياتو په پلټنه کي مهمي ګڼو.

دوکتور ګوستاولوبون وايي :

"قصې ډېر ځله تر تاريخ صحيحي وي او د ملت حقيقي مشاعر ښکاره کوي، قصې هغه حوادث دي، چې د حکايت کوونکي عاقله په متاثره شوي وي "

نو د پښتو قصې هم داسي دی، چې د دوی ملي روح ښه اوښاروي، که مضمون نه اوږدېدلای، نو ما به دا خبري ښې پستې شنلي او پلټلي وای، مګر اوس فقط مثالاً څو اشارې ورته کوم، د "فتح خان بړېڅ او رابيا" په نقل کي دا دواړه مينان پر ټولو واقعو سره ملګري دي پښتني ښځې په جنګ کي پخپله شامليږي او توريالۍ دي، هغه وخت چې له شپېتو تنو ملګرو څخه يوازې فتح خان او د ده پښتنه مينه پاته سوه، نو سهار رابيا فتح خان ته د جنګ تشويق داسي ورکوي:

سر د سره پالنګه هسك کړه فتح خانه

رابيا ګلي پونده ورته کړه سپريږي

چې فتح خان لا له ځايه نه و راپورته سوی، رابيا د جنګ پر آس سپره وه، د غليم مقابلې ته تله، نو يې په خپل مين داسي ناره وکړه:

سر د سره پالنگه هسك كړه فتح خانه

رابيا ګلي پونده ورته كړه سپره سوه

فتح خان په داسي حماسي ږغ ځواب وركړئ:

"كه تتي د ګواريو ځانګي تتي، يا مي خور يې يا مي مور يې، څو يې نكړم، پر دا سپينه سينه پڅي."

په پای كي فتح خان يوازي د جنګ پر ميدان پاتيږي، نو وايي:

"يو كه بوټی هندوستان مي بوټی_بوټی=په سپيتانه كي خلاص نه سو، اوس راواړوه د سپينو چړو موټی."

له دغو نارو څخه به د پښتنو جنګي احساسات او د دوی د ښګڅو روحي او معنوي غښتلوالی او لوړ مقام تاسي ته ښكاره سي، چي د پښتني عقل او اجتماعي مزاج او فكري ساختمان هم تر پښتون كښته او ضعيف نه و.

د پښتنو پاك او سپېڅلی ژوند او د عفت او ناموس داری حيات د پښتني اخلاقو څخه دی، يعني د پښتنوالي روح، دوی په عفت او پاك لمنی كي ساتلی دی، د ښادی او بيبو نقل زموږ په قصو كي خورا شهرت لري، عاشقانه احساسات په خورا تېز او تر هر څه اثرناك او اغېزه لرونكي دي، هم د پښتنوالي روح نسي مغلوب كولای، ښادي خو پر بيبو مين و، او بيبو هم د ده په مينه كي لېونی وه، مګر د دوی عشق هم د عفت تر سيوري لاندي و او د بيبو ته تر واده د مخه معاشقه لوی پېغور او ناوړه وه، ځكه نو چي يو وخت ښادي له بيبو څخه خوله غواړي، بيبو دا خواست نه مني او ناره پر كوي:

"چي دا ښادي هلك و ما يې تل اودي څړی=اوس چي دا ښادي را لوی سو نو د ما غواړي خولګی."

په پای كي ښادي چي پښتون ځلمی و، د دې خپل بې ځايه خواهش په پښېمانی او د دې دپاره چي ځان د دې اقدام له پېغوره وباسي، له وطنه وركيږي او كلی كور تولـه پرېږدي.

ښادي ولاړ ورك سو، تېر، كهول يې پرېښود، بيبو خو د ده په مينه كي سوځي، يوه ورځ چي د بكوا پر دښت كاروان تېرېږي، نو د دې خپل مين ور په ياديږي، وګوري په څه آرمان ناره پر كوي:

"كاروانونه د بكوا پر دښت تيريږي=كاروانونه د بكوا پر دښت تېرېږي، ښادي ورسره نسته، په دا نور كاروان مي مينه نه ماتيږي، زما آرمان ښادي مي بايلو."

په دې ډول د پښتو ملي قصې، لكه آدم خان او درخانی، مومن خان او شېرينی، جلات خان او شمايله، موسی خان او ګلمكی توردلی او شاهوګله او نوري_نوري د پښتنو د پسيكولوژي روښي هنداري دي.

عنعـــــــــــنات

عنعنه یعني له نیکونو او تېرو پښتنو څخه، خوله پر خوله او پښت پر پښت رانقل سوي شیان او دودونه هم، لکه ژبه او شعر او قصص د ملي روح ښکاره کوونکي او ځرګندونکي دي، پښتانه ډېري عنعنې لري، خورا ډېر دودونه او رسوم سته، چي له زړو پښتنو څخه معنعن تر موږ پوري راغلي دي، په پسیکولوژي تحقیقاتو کي دې خوا ته په غور کتل کیږي او دا عنعنات د فوکلور اساسي ټکي دي، زه دلته فقط څو عنعنو ته اشاره کوم:

پښتانه وایي، چي د مېړاني باد راوالوت، نو د ځینو پښتنو پر لمن ونښت، داسي پښتانه په اجتماعي ژوندون کي "لولمن" لري، دوی د ریاست او مشرتوب وړ دي، د ځینو پښتنو پر مټ ونښت، دا قومونه توریالي او ننګیالي دي، یعني حربي استعداد یې تر ټولو غالب دی، دغه باد د ځینو قومو پر ژبه ونښت، نو د دې پښتنو مرکه او نطاقي او د علم او پوهني خواص نصیب سوه، له دې عنعنې څخه د پښتنو د عقلي مزاج او روحیاتو دا درې اساسي تیرې ښکاري:

1.د ریاست او اداري مشرتوب قوه.

2.حربي استعداد او جنګي روح.

3.علم او پوهنه او وینا او علمي تلقینات.

پښتانه ښځو ته په مخصوص نظر ګوري او په پښتنواله کي د احترام مقام لري، ډېر ځله نارینه د وریندارګانو د ناموس د ساتني دپاره سرونه بایلي، حتی د پردو ملتو ښځو ته هم کټ مټ په دغسي سترګه ګوري.

د پښتنو په عنعناتو کي "د پلو روی" خورا اهمیت لري، پښتون د خورلڼي پلو محترم ګڼي او تر ډېرو ګټو یا انتقامي اقداماتو تیریږي، په جنګ کي چي د مېرمن پلو منځ ته راسي، کلی مقاطعه او متارکه وسي، پښتون چي هر څومره په قهر وي، خو د پښتنې خور پلو ته ګوري او کورټ یې تش نه پرېږدي.

ننـــــــــواتي

ننواتي د پښتنو یو عنعنوي د عذر غوښتلو ډول دی او د کلو_کلو دښمنۍ او عداوتونه په ننواتو له منځه وځي او داسي وي، چي د یوه خورا لوی کار یا لوی خصومت د غذر او بخښني دپاره مغلوب یا مجرم سړی د خپل کلي یا کام سپین ږیري او ستانه خپل مقابل ته ورلیږي، کله_کله چي امر ډېر مهم او د بخښلو قابل نه وي، نو خپلي ښځي په ننواتي ورلیږي.

دا ننواتې دومره اهمیت لري، چې پښتون مري، خو ننواتې نه کوي، مګر کې وکړه، نو د ده مقابل پښتون هم ضرور دغه مني او دی بخښي.

د پښتنو له صفاتو څخه ده، چې ننواته به نه کوي او کې وکړه، ها مقابل یې هم ضرور مني، په دې ډول نور ډېر د پښتنوالي عنعنات سته، چې ځیني یې"خادم" او "الفت" زموږ پښتنو لیکوالو لیکلي دي. له دغو ټولو څخه دا ښکاره کیږي، چې پښتانه اخلاقاً په هجومي روح کي خورا زغرد او تند او بیا په بخښنه او عفو کي هم مرني دي.

کې انتقامي جذبات تاوده دي، عفو او بخښنه او د عذر غوښتلو منښت یې هم سته.

دا وه د پسیکولوژي ځیني اساسي ځلي چې موږ لنډ_لنډ څرګند او په دې لار کي مو استفاده ځني وکړه، ځکه چې مضمون اوږدیږي، او د پښتنوالي د ښېګړو احتوا هم موږ ته اوس ممکنه نه ده، نو به دا بحث لنډ کوو او فقط د پښتنوالي او پښتو ځیني تاریخي نتایج به وښیو، چې پخوا د دې پښتنوالي لمر پر نړۍ څه تجلیات درلوده، او پښتانه د دغو روحیاتو او سپېڅلو اخلاقو په اغېزو څومره لوړ سوي وه؟ او په تاریخ کي د پښتو او پښتنوالي څه نخښې سته؟ دا تاریخي کتنه به هم لنډه وي.

د پښتنو د لمر ځلښت په تاریخ کې

د پښتنوالي روح، لکه لمر داسي دی، چې هر وخت په برېګښ او ځلښت کي و او دی. د پښتنوالي اخلاق او د پښتنو روحي او عقلي مزاج او د دوی معنوي جذبات او غرایز، د دوی سپېڅلي مشاعر داسي دي، چې هیڅ وخت یې ځان نه دی پټ کړی او پښتون ته یې تاریخي لوړتوب او شهرت هم بخښلی دی، په زړو آریانانو کي تقریباً درې تر څلورو زرو کالو د مخه هم پښتنو شهرت درلود. د هند په زاړه کتاب ریګوید کي د دوی نوم په "پکنه" سره راغلی دی. او په هغو لسو کامونو کي شمېرل سوی دی، چې دوی د آریانانو زوړ تاریخي جنګ کړی و .

نینوس او سمیلرامیس د آشور شاهانو د خپل عظمت په وخت کي هم پر باختر خپلي حملې کولې، اما د دې ځای خلکو سخت جنګونه ورسره وکړه د آشور د میخي خطو زاړه آثار چې پیدا سوي دي، دا ښیي چې 1100 کاله تر مېلاد د مخه یو آشوري بریالی تګالات فالازار Tagalath Phalazar په دوخلوپښتو قبیلو کي اراکوتو(ارچوتوس)، هراهوتي او نیسع او نیسا هم ذکر کوي، مګر دغو قبایلو دا فاتح بیوته مات کی او ځان یې آزاد کی

ارکوتو(ارچوتوس) خو د یونانیانو آراکوسیا Arachosia یعني قندهار دی، چې په پهلوي رخوت وه او عربو رخج او رخد کړ

هراهوتي harahuate چې په اوستا کي هم راغلی او په ریګوید کي سوس وتي ذکر سوی دی، ارغنداو دی

اما نیسع یا نیسا غالباً اوسنی نېش دی، چې د قندهار شمالي مغربي خوا ته کاین دی او د زاړه مدنیت آثار هم پکښې ښکارېږي، او مسعودي اسلامي مؤرخ(332هـ) د بست او داور او رخج سره یو ځای د(نېس) په ډول راوړی دی له دې څخه ښکاره سوه، چې پښتانه پخوا هم یو توریالی قوم و او د پردیو مریي توب یې نه مانه.

هیروډوټس د یونان زوړ مؤرخ چې تر میلاد د مخه (425-480) کاله اوسېدی، پښتانه د "پاکتویس Paktves" په نامه او د پښتنو اوپرېدي قبیله یې"اپاروتي" راوړې ده.

د مؤرخینو پلار هیروډوټس وایي :

"هغه خلك چې د هند شمال ته د"پاکتي ایکي" په مملکت کي پراته دي، د هستوګي ډول یې د باکتریانو(بلخیانو) دی، دوی خورا توریالي او جنګیالي دي، چې د خشیاراشا(486-465 ق م) هخامنشي فاتح سره وه او پوستینان یې اغوستي وه، لويي_لويي د غشو لېندی او خپلي وطني چړې(پېش قبض) يې درلودې "

هلبرانټ Hellebrandtr لیکي:

"په ریګوید کي راغلي دي، چې په آراکوسیا(قندهار) کي یوه قبیله ده، چې (واسودیوا یې باچا او د ده زوی سوداس) و، دې قبیلې د سندهـ تر روده پوري بری وموند او جنګي کارنامې یې د افسانو او نقلو په ډول مشهوري وې تر میلاد د مخه(329-327 ق م) چې مقدوني سکندر د افغانستان پر خوا هندوستان ته تېرېدی، پښتنو د دې بریالي سره خورا سخته مقابله وکړه، د قندهار خلکو د ده سره جګړې وکړې، د نورو پښتنو په غرو کي هم سخت زحمتونه پر ورغله، د صوات په لته کي د یونان دا فاتح چې ټوله آشیا یې نیولې وه، ټپي هم سو.

د سکندر سره د پښتنو مقابله خورا شهرت لري، د پښتونخوا یو غر په یونانیانو کي خورا مشهور دی، چې د یونان زوړ افسانوي پهلوان"هرکول" هم دا غر نه و نیولی، مګر سکندر پر دې غره یرغل وکړ او پښتنو ډېر یونانیان پکښې مړه کړه.

سکندر په پای کي مجبور سو او له بېړي پر شا سو، وروسته چې پښتنو دا ځای تخلیه کړ، نو سکندر څني تېر سو، یعني سکندر په خپل قوت پښتانه نکړه مات.

آریان او کنټ کورټ د دې غره قوم Arne (آرن) مګر یو بل مؤرخ ډیوډوره یې Arnas لیکي چې دا غر په تاریخ کي "عجیب غر" بلل سوی، چې د پښتنو د مېړاني په سبب چا نسوای مسخر کولای او سکندر په خورا زحمت او داسي تلفاتو تر "پښتونخوا" تېر سو، چې ډېر سپاهیان یې مړه او نور خورا په ستونزو سوي وو.

د ډیوردور مؤرخ په قول، نو څکه سکندر د پښتنو له بېړي بېرته هند ته پر دې خوا نه راغی، ناچاره سو چې د بحیرهٔ عرب پر خوا ځان ایران ته ورسوي، او ډېر عسکر یې د لوږي او تندي څخه د بلوچستان په ریګو کي مړه او په 324 ق، م کي یې ځان فهرج ته ورساوه، تقریباً درې کاله یې د پښتنو له لاسه ناورینونه ولیدل.

البرمالي موْرخ ليکي:

چي د پښتونخوا په خاورو کي د يونان سپاهيانو داسي بدي ورځي وليدې چي دوی به دا خيال کاوه، چي د خپلو زړو پهلوانانو عمليات نوي کوي، دلته په دوی کي هم چمونه وسوه، لکه دوه ويشت پېړۍ وروسته چي په دغه ځای کي پر انګرېزانو راغله

له دغو تاريخي بياناتو څخه ښه ښکاره ده، چي پښتانه له پخوانو پېړيو څخه دغسي مستقل او آزاد او په مليت مغرور او توريالي او ګړندي وو او د دوی د پښتنوالي روح په هغه وختو کي هم ځلېدی او شهرت يې درلود، چي ټولو موْرخينو د دوی ښېګړي ذکر کړي او د آريانانو په زړو کتابو کي يې نوم هم ذکر سوی دی.

د ګريکو بوديک مدنيت

صنايع د هر مدنيت او هر ثقافت نمايندګي په ښه ډول کوي، حتی ډېر ځله پوهان په صنايعو څخه د مللو افکار او روحيات هم معلوموي پر صنعت باندي، محيطي عوامل او سياسي او تاريخي حوادث هم اغېزه کوي.

يو صنعت چي له يوه محيطه بل ته نقل سي په دې نوي محيط کي نوی رنګ مومي او د دې محيط پر تقاضا ځان سم کي، لکه د مخه چي مو وويل د سکندر د فتوحاتو پر وخت په پښتونخوا کي ډېر يونانيان پاته سوه او چي سکندر ولاړ نو دوی په باختر کي يو سلطنت جوړ کی، دوی خپل يوناني ثقافت او مدنيت ورسره راوړی و، وروسته 600 کاله تر ميلاد دمخه د هندوستان د بودا دين هم دې خوا ته راغی، دا دوه مدنيته سره ګډ سوه، د پښتنو روحي تجليات وو، چي دلته يې يو تاريخي مدنيت چي نه د هند و، نه د يونان ايجاد کړ، دا مدنيت او صنعت چي د پښتونخوا د خلقو قريحې او د دوی محيطي او اجتماعي او روحي عواملو منځ ته راوړی و، د اسلام تر راتلو پوري دلې و، په باميان، باختر قندوز او د کابل شمالي خواوي، هډه، پېښور، ټکسيلا او د اټک ها خواته يې ډېر ښه_ښه آثار اوس هم موندل کيږي. د دې صنعت نفوذ اوسنيو موْرخينو لکه: هاکن فرانسوی، فوشه، جون مارشل انګليس، ګوډار او نورو په ښه ډول پلټلی دی او دا را ښکاره کوي، چي د پښتنو تاريخي عظمت د صنعت او فکر او فلسفې او سياست له خوا هم خورا ټينګ و. او اغېزې يې په هند کي تر کشميره پوري تللي وې، لکه د کشمير د ډورک او ټکسيلا د اولي اونك ستونونه چي دا اغېزې ښه ښکاره کوي

د عربو او اسلام برى

موږ د مخه د پښتنو د روحياتو په بحث کي ووېل، چي دوى زاړه مبادي ښه ساتي او چي نوي مبادي يې ومنل بيا يې نو ژر پرېږدي.

د اسلام مقدس دين چي پښتنو ته راغى، نو دوى لومړى د مسلمانانو سره ډېري سختي مقابلي وکړې، مگر وروسته چي دوى دا مقدس دين قبول کئ، نو يې داسي فداکارۍ ورته وکړې، چي يو لوى مملکت، لکه هند د دوى په توره د اسلام په دين مشرف سو .

احمد بن يحى بغدادي اسلامي مؤرخ چي په بلاذري مشهور دى په(255 هـ) کي ليکي:

"د هجرت په 30 کال ربيع بن زياد بن انس حارثي د سيستان له خوا په هرمند او داور راغى او وروسته يې بست او زابل(قندهار) فتحه کړ، مگر د سيستان د رزنج خلکو خپل اسلامي امير ايستلى و، نو حضرت علي(رض) بېرته د جمل تر جنگ وروسته ونيوى، د حضرت معاويه(رض) په عصر کي بيا مسلمانانو هغه ځايونه ونيول، چي خلك يې له اسلامه بېرته اوښتي وه، کابل هم په دغو کي و، وروسته بيا د کابل پاچا رتبيل مسلمانان و ايستل، مگر بېرته مسلمانانو کابل، بست، رخج، داور ونيول، د عبدالملك بن مروان(65-86 هـ) په عصر کي بيا د رتبيل سره جنگونه وسوه او دا خواوي له 30 څخه بيا تر 100 هـ کاله مسلمانانو ځو واره فتح کړې "

په دې ډول پښتنو لومړى د مسلمانانو فاتحينو سره کلکي مقابلې وکړې، مگر وروسته چي د اسلام په پاك دين سو، نو بيا يې دې دين ته ښې فداکارۍ وکړې، هغه وخت چي د سند اسلامي فاتح محمد بن قاسم د 90 هجري کال په حدودو کي ملتان او سند فتح کول، د دې اسلامي بريالي سره پښتانه هم وه او پر هغه خوا يې اسلام خپور کئ.

په (375 هـ) کي د پښتنو لوديانو څخه يوه بريالي شېخ حميد په ملتان کي د سلطنت اساس کېښود، دې پښتون او د ده کورنۍ تر ډېره په پښتنواله خپله پاچهي وچلوله او د هندوستان د راجگانو څخه يې ځان وساتى.

وروسته چي امير ناصر سبکتگين په 367 هـ کي د غزني پاچا سو، پښتانه د دې پاچا ملگري سوه او دې پاچا هم د زابل(قندهار) له پښتنو سره خپلوي وکړه، ځيني مؤرخين وايي، چي د ده په لښکر کي چي د هندوستان د حملو دفاع يې کوله، دوه زره يا لس زره ، پښتانه وه د ملتان له لوديانو سره هم د سبکتگين د خپلوۍ له امله دوستانه روابط درلوده.

تر دې وروسته د سبکتگين زوى زابلي محمود چي مور يې د کندهار پښتنه وه، د غزني شاهنشاهي لوړه کړه، پښتنو د خپل خوريي سره ډېر کومکونه وکړه ، د هندوستان فتوحات او د بخارا، ايران برى ټوله د پښتنو په توريالیتوب وه، يميني د غزنوي عصر مؤرخ وايي: چي پښتانه د اجل په څېر يا د وږي زمري په ډول پر غليم ورتله، پر کوتلو خاته، لکه برېښنا پر زنگلو ننواته، لکه هوسۍ پر غرو لوړېده، لکه سېل په غرو کي شېوه کېده "

یو پښتون د هندوستان په فتوحاتو کي د پښتنو مېړانه په دې بیتو کي په فخر او حماست بیانوي:

تـــر کـــو نامردو داسي ودنګل له نام و ننګه

زه یو پښتون وم چي ولاړ وم د سلطان تر څنګه

توره په لاس په ســــــره اور د عرصات وختم

له بت شکن ســـره بـــــه دژ د سومنات وختم

پښتانه مؤرخین د پښتنو جنګي مشرانو او ملکانو نومونه، چي د سلطان محمود په لښکر کي وه، بیانوي، یو جنرال یې خالو خان و، په دې لنډۍ کي هم له ګومله د دې جنرال د لښکرو راتګ ښوول سوی دی:

چي د خالو لښکري راســـــــي!

زه به ګومل ته د خپل یار دیدن له ځمه

دغه د پښتنو کومك و، چي د محمود زوی مسعود د ایران په فتوحاتو کي مؤفق او وروسته یې وغوښته چي ولاړ سي، بغداد هم فتح کي او د اسلامي خلافت مرکز غزني ته رانقل کي او غزنوي شاهان د ایشیا او اسلام په پاچهۍ ومنل سي

تر غزنوي پاچهانو وروسته د غور پښتانه بریالي سوه، دوی هم د پښتنوالي د روح په برکت ټوله هند فتح کئ، د غوري سلطان شهاب الدین مېړاني د قطب الدین ایبك بریالیتوب او بیا په هند کي د پښتنو پاچهانو کارنامې تاریخ نسي هېرولای، د سوریانو پښتنو شاهي، خو په هند کي د عدالت او عظمت او مدنیت دوره وه، د شېرشاه سوري عمرانات او د ثقافت او تمدن خدمتونه د تاریخ په زرو لیکي تر اوسه هم د هند په مختلفو ریاستونو کي د دغو پښتنو کورنۍ حکمراني لري.

د کورګانیانو په پاچهۍ کي چي لومړی پښتانه د بابر په ملاتړ ودرېدل او هند یې ورسره فتح کئ، وروسته د ډهلي ګورګانیانو وغوښته چي د دوی خپل فطري حق یعني آزادي ځني سلب کئ، مګر پښتنو خو مریي توب نه مانه، نو په دې دوره کي پښتانه ټوله پر خپله ننګه ولاړ وه، چي تر پایه یې خپله آزادي له لاسه ورنه کړه.

د پښتنو ملي پهلوان او نامتو سردار او ادیب خوشحال خان ختك د دې ملي جنګو سردار و او د پښتنو ملي ادیبانو د ختګو کورنۍ او د مومندو توریالیو د پښتنوالي د استقلال غوښتنو روح ښه ښکاره کئ او د ګورګانیانو پر خلاف یې په خپل ملت کي داسي تبلیغات وکړه، چي په پای کي د پښتنو له مریي توبه ناکامه سوه.

پخپله په افغانستان کي هم پښتانه د برم او جلال خاندان وه، د هوتکو او مرحوم حاجي میرویس خان مېړانه او د ده د کورنۍ محمود او اشرف فتوحات خو ښکاره دي.

بیا د نادر افشار په مقابل کې د پښتنو ټینګار د پښتنوالي یوه ننداره وه، د هرات د ابدالیانو جنګونه د دې فاتح سره مشهور دي، یو کال د قندهار ښار محاصره وه، په دې په پافشاري کې د پښتون شاه حسین او سیدال خان ناصر سپه سالار مېړانه زموږ نه هیریږي .

د هند له خوا چې نادر افشار بېرته راځي، دې فاتح د خپلو غنایمو د ساتنې لپاره د خیبر پښتنو ته د لارې جچه ورکړه، نو ځنې راتېر سو ، ځکه چې ده ته د پښتنو د توري بریښ ښه ښکاره و.

تر نادر افشار وروسته چې اعلیحضرت لوی احمدشاه بابا د پښتنو باچا سو، نو دې ښاغلي پښتون د پښتنو د پښتنوالي لیاقت او کشورکشايي ښه وچلوله، احمدشاه بابا د خپل ښاغلي پښتون ملت په ملګرۍ او توره اووه اته واره پر هند یرغلونه وکړه، د هند مسلمانان يې د کفارو له تسلطه وژغورل د مرهټو جنګ د هندوستان له لویو جنګو څخه دی، چې پنځوس شپېته زره پښتانه تقریباً لسو لکو تنو سره وجنګېدل، ټوله يې مات کړه، تر دوو لکو تنو پوري يې مړه کړه او مرهټیانو ملا يې ور ماته کړه اې مارسډن انګلیسی موْرخ وایي:

"احمدشاه په آسانۍ سره د ډهلي پاچا سو او لکه محمود غزنوي او محمد غوري څو واره يې پښتانه په هندوستان راوبهول" . . .

کرانټ ډفه انګلیسی موْرخ لیکي:

"د پاني پت جګړه د هندوستان د مهابهارت تر جګړې وروسته لو جګړه ده، په درو ورځو کې پښتنو لویه فتحه وګټله "

یو پښتون شاعر برهان خان چې په دې فتوحاتو کې د احمدشاه بابا سره و، د دې جنګ سببونه د پښتانه شهنشاه له خولې داسې بیانوي:

احـــمدشاه بادشـــاه په جارو وویله

د غـــزا په نیـــت ووزمه له کابله

یا به قتل کړم کفار په هندوستان کې

یا به پرې کړمـه کله پرې باندي خپله

په دې ډول احمدشاه بابا د پښتنوالي په ننګه هندوستان ته څو وارې ولاړ، او د خپلو اسلافو محمد او محمود یاد يې تازه کئ، د پښتنو لویه لمن له دې ښه ښکاریږي، چې احمدشاه بابا که څه هم هند فتح کئ، بخارا يې ونیوله، پر خراسان يې تسلط وموند، مګګر په دغو سرو هیوادو کې يې د هغه ځای بادشاهان بېرته په شاهۍ کښېنوله او د پښتنوالي لوړ همت او عالیجنابي يې ثابته کړه، تر احمدشاهي دورې وروسته هم د پښتنوالي روح مړ نه و، ډېر ځله

يې شاوخوا بریښ کاوه، وزیر اکبرخان غازي د کابل او جلال آباد جهادونه او د سردار محمدایوب خان غازي د میوند غزا او بیا د غازي محمدنادر شاه شهید د ټل او جنوبي خوا جهادونه نه هیروي.

تر دې ځایه مو د پښتنوالي د ورځ ځیني رڼاوي او برېښناوي په تاریخي ادارو کې ښکاري کړې، دا خو یوه لنډه تاریخي کتنه وه، که مو مفصل لیکلای، نو د پښتنو د توري او اخلاقي اقتدار پرته، د دوی مدني او عمراني او ادري خدمتونه هم ډېر دي، چې لیکل یې بېل ـ بېل کتابونه غواړي، په پښتنو کې علما او د فن او پوهې خاوندان او بریالي شهنشاهان او نامتو دلاوران او پهلوانان تېر سوي دي، لنډه خو یې دا چې د پښتنوالي روح یو ژوندی او نه مړ کېدونکی روح دی، چې نن ورځ پر پښتنو او د دې زمانې پر ځلمو لازمه ده، چې خپل مفاخر او د پلرو او نیکو د پښتنوالي ښېګړې را ژوندۍ کې او د خپل ملیت په روڼ تاریخ وویاړي، ما دا څو کرښې د پښتنوالي په علمي پلټنه او سپړنه کې اوس وکښلای سوې او خپلو پښتنو ته مې وړاندې کړې، ګوندې د تېرو پښتنو اروا خوښ او د اوسنیو ځلمو لپاره د پښتنوالي درس وګرځي.

نتيجه

تر دې ځایه مو د پښتنوالي د ورځ ځیني رڼاوي او برېښناوي په تاریخي ادارو کي ښکاري کړې، دا خو یوه لنډه تاریخي کتنه وه، که مو مفصل لیکلای، نو د پښتنو د توري او اخلاقي اقتدار پرته، د دوی مدني او عمراني او ادري خدمتونه هم ډېر دي، چي لیکل يې بېل_بېل کتابونه غواړي، په پښتنو کي علما او د فن او پوهي خاوندان او بريالي شهنشاهان او نامتو دلاوران او پهلوانان تېر سوي دي، لنډه خو يې دا چي د پښتنوالي روح يو ژوندی او نه مړ کېدونکی روح دی، چي نن ورځ پر پښتنو او د دې زمانې پر ځلمو لازمه ده، چي خپل مفاخر او د پلرو او نيکو د پښتنوالي ښېګړي را ژوندۍ کي او د خپل مليت په روڼ تاريخ وياړي، ما دا څو کرښي د پښتنوالي په علمي پلټنه او سپړنه کي اوس وکښلای سوې او خپلو پښتنو ته مي وړاندي کړې، ګوندي د تېرو پښتنو اروا خوښ او د اوسنيو ځلمو لپاره د پښتنوالي درس وګرځي.